

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811:16.112.2

Юлія Бражук, Юлія Вдовиченко
(Київ)

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ МОВИ

У статті досліджується роль термінологічної номінації у процесі формування фахової мови. Виділення фахової мови ґрунтується на наступних аспектах: виокремлення мовного поля, наявність значної кількості лексем спеціальних мов, особливе нормування, що полягає у виробничій необхідності.

Ключові слова: термін, термінологія, фахова мова, процес номінації.

The article deals on the role of terminological nomination in the process of forming a professional language. The selection of professional language is based on the following aspects: the separation of the language field, the presence of a significant number of tokens of special languages, special rationing, which is a production necessity.

Key words: term, terminology, professional language, nomination process.

Починаючи з тридцятих років ХХ століття до нашого часу, термінологія як наука пройшла чимало етапів розвитку: від формулювання засад та визначення напрямків дослідження до еволюції розуміння сутності основних понять та пошуку новітніх методів. Обґрунтування основних положень при вивченні термінології належить науковцям трьох термінологічних шкіл: віденської, празької та радянської [19, с. 32-35].

У сучасній лінгвістиці виокремлюють два основні підходи до вивчення термінології, які ґрунтуються на ключовій відмінності тлумачення ролі терміна в загальнонаціональній мові. Частина науковців вважає, що терміни входять до складу лексики літературної мови, знаходячись на її периферії. Терміни об'єднуються в окремі термінології, терміносфери, термінополя, які обслуговують певну галузь знань чи фахової комунікації і виконують особливу функцію (О. Ахманова, Б. Головін, В. Даниленко, В. Прохорова, І. Квітко). Інші дослідники схиляються до думки про те, що терміни – це мовні одиниці, утворені на основі лексем, проте відрізняються від останніх, адже до складу літературної мови терміни не входять, залишаючись натомість базовими одиницями особливих мов спеціального призначення (пор.: рос. «языки для специальных целей», англ. «languages for special purposes», або LSP). Перші дослідження LSP пов'язані з ідеями Празької термінологічної школи [8, с. 8]. Серед сучасних російських науковців прихильниками цієї теорії є О. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва, В. Лейчик та ін. У дослідженнях російських лексикологів на позначення LSP активно використовується термін «підмова». Так, за визначенням О. Суперанської, «підмова – особлива форма існування мови з яскраво вираженою професійною спрямованістю» [15, с. 33, 56].

У дослідженнях українських учених-термінологів калькований термін «мова для спеціального вжитку» також не отримав абсолютного схвалення, що призвело до появи цілого ряду синонімічних термінів. Зокрема, Т. Кияк, наводить такі варіанти: технолекти, робочі мови, особливі мови, частинні мови [6, с. 18]. У сучасних наукових працях найбільш поширеними є терміни «фахова мова» [4, с. 174] та «спеціальна підмова» [7, с. 11].

Зауважимо, аналогічні терміни можна знайти і в дослідженнях закордонних учених. Так, у Німеччині фахові мови стали об'єктом наукових студій іще в 70-х роках минулого століття. Піонером у цій галузі вважається Л. Гофман, а його дефініція терміна «фахова мова» і досі є загальноновизнаною в Німеччині [10, с. 3].

У дослідженнях англійських та американських лінгвістів як синонімічний варіант терміна «languages for special purposes» (LSP) вживається словосполучення «special

languages» у значенні «підмножина мов, що прагматично характеризується трьома змінними: предметне поле, тип користувачів, тип ситуацій, у яких здійснюється спілкування» [18, с. 65]. При цьому предметні поля виходять за межі загальнодоступних знань і є об'єктами спеціального наукового вивчення; мовці, які володіють спеціальними знаннями, є своєрідними експертами галузі й потребують особливої лексики для фахової комунікації; ситуації спілкування між ними часто формалізовані, чітко пов'язані зі здійсненням наукової чи професійної діяльності [18, с. 65]. Отже, на нашу думку, найбільш вдалим терміном-аналогом LSP, який відповідає сутності поняття та принципу мовної економії, а також вказує на особливість функціонування сучасної термінології, в українській мові є «фахова мова».

Проаналізуємо міркування представників обох напрямків. Вчені, які є прихильниками першого напрямку, розглядають термін як лексичну одиницю загальнолітературної мови, послідовно дотримуючись думки про те, що термінологію потрібно розглядати як окрему підсистему лексики літературної мови, яка забезпечує важливу соціальну функцію мови – спеціалізовану професійну комунікацію [1, с. 11]. Залежно від призначення виділяють самостійний функціональний різновид загальнолітературної мови, традиційно названий мовою науки, в межах якого і функціонує термінологія [3, с. 8]. Прихильники такого підходу розглядають термінологію як частину загальнонаціональної мови, а отже, як частину її лексики: термінологія – частина лексики загальнонаціональної мови, тобто частина певної системи, яка, з одного боку, пов'язана з іншими мовними системами, з іншого, є окремою підсистемою у складі лексичної системи [12, с. 49]. Рациональні сторони такого підходу цілком очевидні: дійсно, виокремлення фахової мови є дещо штучним, а тому супроводжується появою «незручних» питань, наприклад, відокремлення термінів від не-термінів, що функціонують у професійних текстах.

Більшого поширення отримує саме другий підхід. Аргументація виокремлення фахової мови ґрунтується на трьох основних доказах. Перший полягає в тому, що певна галузь знань вимагає створення особливого, чітко виокремленого мовного поля, недоступного для розуміння мовців, що знаходяться за його межами, а отже, процес оримання професійного знання потребує володіння відповідною спеціальною лексикою [15, с. 25]. Другий аргумент – це кількість лексем, які обслуговують різноманітні галузі знань, оскільки її обсяг значно перевищує обсяг загальної лексики. [15, с. 25]. Постійний розвиток науки сприяє збільшенню фахових мов, про що, зокрема, свідчать дані Вікіпедії, за якими, наприклад, біологічна номенклатура у цілому може нараховувати 100 млн. найменувань, тобто зростання чисельності термінів різноманітних наук випереджає зростання кількості загальноновживаних слів мови [2, с. 22]. Третій доказ необхідності виділення фахових мов – потреба в особливому нормуванні, оскільки спеціальна лексика отримує особливе нормування, в основі якого лежить виробнича правильність, необхідність, продиктована умовами відповідної підсистеми [15, с. 28].

Процес термінологічної номінації, на відміну від загальномовної номінації, залежить від впливу багатьох зовнішніх і внутрішніх мовних факторів, оскільки термінологія як сукупність одиниць фахової мови з моменту зародження науки формувалася по-іншому, ніж загальномовна лексика. Так, зовнішні чинники зумовлені насамперед виконанням функції осмислення навколишнього світу та комунікативної функції, а внутрішні – пов'язані з потребами професійної комунікації та охорони професійної, наприклад, лікарської таємниці. Терміни могли утворюватися з елементів власної мови, але з використанням перестановки складів або окремих фонем, чи незвичної афіксації. Означена потреба стала однією з причин великої кількості запозичень у галузі термінології, наприклад, номенклатура лікарських засобів, створена Гіппократом, уже містила елементи різних мов [15, с. 45].

Більшість дослідників розглядають процес термінологізації як семантичний процес, при якому загальноновживані лексеми отримують ознаки терміна [16, с. 77], а отже, виявляється, що загальна номінація – первинна, а термінологічна – вторинна [15, с. 82]. Науковці наголошують також на не випадковому, не стихійному характері термінологізації.

Термінологічна номінація – це цілеспрямований процес, зумовлений взаємодією зовнішніх і внутрішніх мовних факторів [11, с. 58].

Процес термінотворення, як правило, відбувається в чотири етапи. Будь-яка фахова мова від етапу свого виникнення (утворення протермінів) переходить до етапу вживання, попередньої апробації (на цьому етапі передбачено фіксацію термінів). Для етапу уніфікації термінів характерний експертний відбір та укладання словників; і найвищим ступенем розвитку фахової мови вважається стандартизація (через створення нормативних актів) [5, с. 45-46].

Матеріалом для термінотворення слугують, у першу чергу, слова основного словникового запасу, що давно існують у мові, позначають життєво важливі предмети й типові явища [14, с. 13]. Отже, термінологізація насамперед – це процес семантичного зсуву, оскільки «...внаслідок поєднання інваріантного значення загальноновживаного слова зі спеціальним диференційним поняттям лексична одиниця набуває чіткого термінологічного значення у межах певної терміносистеми» [4, с. 180].

Дослідники семантичних процесів, характерних для термінологізації, зазначають, що поява термінологічних значень у загальноновживаних слів відбувається двома шляхами: 1) збереження або модифікація архісеми та узагальнення, випадіння або введення нових диференційних сем; 2) зміна архісеми, актуалізація диференційної (прихованої, функціональної та ін.) семи та введення нових диференційних сем [17, с. 78]. У другому випадку функціонування термінологічної та нетермінологічної лексики в межах, наприклад, наукового тексту, термінологізація нетермінологічної лексики спричинена передусім впливом концептосфери певної науки [12, с. 197].

Однією з ключових ознак терміна є системність – співвідношення логіко-поняттєвої (логіко-семантичної) та мовної структур [9, с. 8]. Системність терміна забезпечує виконання фаховою мовою когнітивної функції: «термінологія системна передусім тому, що системним є світ, окремі ділянки й сторони якого вона, термінологія, відображає та обслуговує» [1, с. 78]. Наукова термінологія, перш за все, пов'язана із системою понять певної науки, тому «термін може бути визначений у загальнолітературному плані як одиниця певної мови – слово або словесний комплекс (особливого типу), що пов'язаний ... переважно з поняттям певної організованої області пізнання або перетворення світу, а також вступає в системні відношення з іншими подібними словами і словесними комплексами і утворює разом із ними в кожному окремому випадку і в певний час (на кожному синхронному зрізі) особливу замкнуту систему – термінологію (певну галузь термінології)» [16, с. 6].

Отже, термін – це одиниця фахової мови, яка позначає поняття певної галузі знань, знаходиться в системних відношеннях із іншими одиницями та виконує когнітивну, номінативну та комунікативну функції в межах цієї галузі. В процесі створення терміна існують чотири етапи: 1) етап виникнення (утворення «первинних» термінів); 2) етап використання (новостворені терміни входять у вжиток); 3) етап випробовування (відбувається фіксація термінів); 4) етап уніфікації та стандартизації (проходить експертний відбір, укладання словників і через створення нормативних актів – стандартизація термінів). Формування фахової мови відбувається шляхом термінологізації – набуття лексемою, що входить до загального лексичного фонду, термінологічного значення. Процес термінологічної номінації є вторинним по відношенню до загальної номінації. Термінологія фахової мови має ієрархічну будову, у якій кожна терміносистема підпорядкована іншій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва: Высшая школа, 1987. 104 с.
2. Гринев-Гриневиц С. В. О терминологических аспектах языковой политики. *Термінологічний вісник : збірник наукових праць* / [відп. ред. В. Л. Іващенко]. Вип. 1. Київ: ІУМ НАНУ, 2011. С. 19-27.

3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. Москва : Наука, 1977. 248 с.
4. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
5. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства : підручник. Київ : ІВЦ Вид. "Політехніка" ; ТОВ Фірма "Періодика", 2004. 128 с.
6. Кияк Т. Апологія лінгвістики фахових мов. *Українська термінологія і сучасність*. Київ : КНЕУ, 2007. С. 18-21.
7. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. Киев : УМК ВО, 1989. 104 с.
8. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд. 3-е. Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. 256 с.
9. Лейчик В. М., Шелов С. Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод. Часть вторая. Москва, 1990. 80 с.
10. Макеєв К. С. Жанрові особливості українського перекладу німецьких фармацевтичних текстів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2010. 20 с.
11. Місник Н. В. Структурно-граматичні особливості української медичної клінічної термінології. *Сучасні проблеми термінології та термінографії : Тези міжнародної наукової конференції*. Київ, 2-4 лютого 2000 р. Київ : КМУЦА, 2000. С. 58-59.
12. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології. Київ: Вид-во при Київс. держ. ун-ті вид. об'єднання «Вища школа», 1978. 32 с.
13. Новодранова В. Ф. Когнитивные основания распределения информации в научном тексте. *Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство: Сб. в честь Е. С. Кубряковой*. Москва: Языки славянских культур, 2009. С. 194-198.
14. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование). Москва: Филологический факультет МГУ, 1996. 125 с.
15. Суперанская А. В. и др. Общая терминология: Вопросы теории. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 248 с.
16. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура. Самарканд, 1971. 130 с.
17. Шевченко Л. Л., Томіленко Л. М. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації. *Мовознавство*. 2010. №1. С. 76-85.
18. Cabré M. Teresa. Terminology: theory, methods, and applications. Amsterdam / Philadelphia, Edited by Juan C. Sager, 1999. 247 p.
19. Felber Helmut. Terminology manual. Paris : Unesco, Infoterm, 1984. 426 p.